

AANPAK LEESONDERWIJS VOOR LEERLINGEN MET CLUSTER 2-INDICATIE IN HET BASISONDERWIJS

Deze kijkwijzer biedt leerkrachten in het basisonderwijs praktische handvatten voor goed technisch leesonderwijs aan leerlingen met ernstige spraak- en taalmoeilijkheden (ESM; cluster 2-indicatie). De richtlijnen zijn geen vervanging, maar een aanvulling op dat wat de leerkracht al voor de gehele klas realiseert. Voor deze leerlingen gelden de principes van effectief leesonderwijs uit het regulier onderwijs.

WAT IS ESM?

We spreken van ESM als de spraak-/taalvaardigheid van een kind zich niet goed ontwikkelt, terwijl daar geen aantoonbare verklaring voor is, zoals hoorproblemen, tweetaligheid, neurologische beperkingen of omgevingsfactoren. Het kind kan problemen hebben met:

- de taalvorm (klankvorm, opbouw in lettergrepen en verbuigingen);
- de taalinhoud (betekenis van woorden, zinnen en verhalen);
- het taalgebruik in de context (pragmatiek).

Leerlingen met ESM hebben vaak moeite met de verwerking van informatie en instructie. Dit hangt dikwijls samen met een zwak (verbaal) geheugen. Ze hebben vaak moeite met lange, samengestelde zinnen, het onthouden en/of herhalen van instructies of opdrachten. Hoe abstracter de taak is, des te meer moeite de taak kost. Dit heeft invloed op lezen en spellen. In het overzicht op de volgende pagina geven we de relatie tussen taal- en leesproblematiek schematisch weer.

Taaldomein	Taalproblematiek	Leesgerelateerde problemen kunnen zich voordoen met:
Spraakproductie	Klanken en/of klankgroepen worden veranderd, vervangen of weggelaten	<ul style="list-style-type: none"> • fonemisch bewustzijn • hardop lezen door verkeerde uitspraak van klanken
Centraal auditieve verwerking	Moeite met verwerking van auditieve (talige) informatie Trage reactie op vragen Beperkte waarneming in complexe luistersituaties	<ul style="list-style-type: none"> • auditieve discriminatie • auditieve analyse • auditieve synthese • fonemisch bewustzijn
Grammaticale kennisontwikkeling	Moeite met begrip en productie van complexe zinnen Zwak (zins)begrip Spreken in kromme, onvolledige zinnen	<ul style="list-style-type: none"> • leesbegrip • vloeiend lezen van teksten • gebruik van context bij lezen
Lexicaal-semantische kennisontwikkeling	Moeite met woordvinding Kleine woordenschat Zwak taalbegrip	<ul style="list-style-type: none"> • leesbegrip • vloeiend lezen van teksten • gebruik van context bij lezen
Pragmatiek	Problemen met sociaal gebruik van taal Moeite met figuurlijk en abstract gebruik van taal	<ul style="list-style-type: none"> • leesbegrip • begrip van impliciete en figuurlijke informatie

LEREN LEZEN MET ESM

Niet alle leerlingen met ESM ontwikkelen leesproblemen, maar ze hebben wel een verhoogd risico. Soms lijkt de technische leesvaardigheid zich zonder problemen te ontwikkelen, maar ontstaan later toch leesproblemen door beperkte woordenschat of grammaticale kennis. Om vroegtijdig in te kunnen spelen op de instructiebehoeften van de leerling, moet de leerkracht alert zijn op belangrijke signalen van de taal- en leesontwikkeling. Veel leerlingen met ESM zullen een combinatie van problemen laten zien.

SIGNALEREN EN TOETSEN

Hanteer voor het systematisch volgen van de resultaten voor (technisch) lezen de toetskalenders uit de Protocollen Leesproblemen en Dyslexie. Voor leerlingen met ESM geldt daarbij een aantal aandachtspunten.

Hardop lezen of stillezen toetsen?

Voor leerlingen die vooral problemen hebben met uitspraak, bieden toetsen die de leesvaardigheid door middel van stillezen in kaart brengen uitkomst, bijvoorbeeld de toets Technisch Lezen van Cito of de Doorstreepleestoets. Ga wel na of de leerling alle letters kent en de klanken kan onderscheiden. Gebruik hiervoor toetsen voor letterkennis.

Woordherkenning met of zonder begrip van betekenis?

Leerlingen die goed kunnen decoderen maar een zwak taalbegrip hebben, begrijpen niet altijd wat ze lezen. Naarmate de woorden minder klankzuiver zijn en begrip van woorden een rol gaat spelen, zullen zij minder goed presteren. Denk daarbij ook aan woorden waarvan de uitspraak met de juiste klemtoon samenhangt met de zinscontext ('daar zullen geen muizen voorkomen' of 'het is beter muizen in huis te voorkomen'). Controleer daarom altijd ook het begrip. Scoort een leerling laag op Leestehnik/Leestempo, gebruik dan de DMT om na te gaan of hieraan een zwakke decodeervaardigheid of een zwak taalbegrip ten grondslag ligt.

DOELEN, GROEPSPLAN EN ORGANISATIE

Voor leerlingen met ESM gelden dezelfde doelen en dezelfde leerlijn als voor de overige leerlingen binnen de groep. In groep 1 en 2 wordt spelenderwijs aan fonemisch bewustzijn gewerkt en leren leerlingen zo'n 13 à 15 letters kennen. Vanaf groep 3 staat het aanvankelijk technisch lezen aan de hand van de methode centraal. Daarna volgt de fase van het voortgezet technisch lezen.

De doelen worden vastgelegd in het groepsplan. Sluit in het leesonderwijs aan bij de onderwijsbehoeften van leerlingen met ESM:

1. Met welke taal- en leesaspecten ervaart de leerling vooral problemen en hoe moet daar rekening mee worden gehouden?
2. Stel vast of de technische leesvaardigheid de zwakke mondelinge taalvaardigheid kan ondersteunen en compenseren.

Als de leerling het tempo in het leerstofaanbod niet voldoende kan bijhouden, krijgt hij alleen of samen met andere zwakke lezers extra instructie. Extra tijd voor lezen wordt bovenop de gewone leesles ingeroosterd, zodat de planning van de methode voor alle

leerlingen aangehouden kan worden. Tijdens de klassikale les en de extra begeleiding stemt de leerkracht haar instructie af op de onderwijsbehoeften van de leerlingen. Voor instructie aan leerlingen met ESM geldt een aantal aandachtspunten.

ONDERWIJS AAN LEERLINGEN MET ESM

Bij het geven van inhoud aan het onderwijs aan leerlingen met ESM staat de leerkracht stil bij een aantal punten:

- ik ga uit van: 'gewoon waar het kan, speciaal waar het moet';
- ik zorg voor gelijktijdige stimulering van spraaktaalontwikkeling en geletterdheid;
- ik houd in de (klassikale) instructies rekening met de behoeften van de leerling met ESM;
- ik laat het lesprogramma van de leerling met ESM zo veel mogelijk aansluiten bij het reguliere programma;
- ik hanteer de jaarplanning van de technisch leesmethode ook voor de leerling met ESM;
- ik hanteer effectieve didactische instructieprincipes;
- ik leg extra ondersteuning op basis van sterktes en zwaktes van de leerling in het groepsplan vast;
- ik weet welke toetsen ik moet gebruiken om achterstand in fonemisch bewustzijn, letterkennis en leesvaardigheid te signaleren;
- ik win adviezen in voor begeleiding bij een logopedist of ambulante begeleider.

ALGEMENE PEDAGOGISCH-DIDACTISCHE RICHTLIJNEN

Zorg voor een begrijpelijk taalaanbod

Leerlingen met ESM hebben baat bij directe instructie. Gebruik korte zinnen, geef concrete voorbeelden en stel controlerende vragen. Herhaal de instructie eventueel in andere bewoordingen. Gebruik een lager leestempo en aangepaste intonatie om nadruk te leggen op woorden of woorddelen.

Zorg voor visuele ondersteuning

Visuele ondersteuning helpt om een nieuwe leesmoeilijkheid en de betekenis beter te onthouden. Introduceer nieuwe woorden en/of leesmoeilijkheden met een afbeelding of maak gebruik van klankgebaren en/of vingerspelling (zie bijvoorbeeld Spreekbeeld). Maak ook in klassikale situaties (kringgesprekken) gebruik van een foto, afbeelding of tekening om iets te vertellen.

Stimuleer samenwerken

Leerlingen leren taal door taal te gebruiken en met elkaar te praten. Zorg er bij het voeren van groepsgesprekken voor dat de leerling met een taalprobleem ook voldoende aan het woord komt.

Geef de leerling voldoende tijd om te antwoorden

Zorg ervoor wanneer u een vraag stelt of een gesprek voert, dat de leerling met ESM voldoende tijd en ruimte krijgt om een antwoord te formuleren. Praat u met de leerling over een verhaal of boek, dan leidt wachten vaak tot een uitgebreidere talige respons.

Houd rekening met sterktes en zwaktes

Stel vast welke vaardigheden een leerling kan inzetten om de taalproblemen te compenseren. Zo kan geschreven taal voor leerlingen met taalproblemen soms houvast bieden.

Zorg voor een veilig klimaat

Een leerling met ESM loopt in het regulier onderwijs het risico zich wat stil op de achtergrond te houden. Laat de leerling bij het voeren van gesprekken in de grote kring nooit onvoorbereid vertellen. Geef de leerling in de kleine kring extra ondersteuning en stimulans. Benadruk niet wat er nog niet lukt; zorg voor voldoende succeservaringen.

Besteed aandacht aan de omgeving

Sta stil bij de plek van de leerling in de klas. Heeft de leerling bijvoorbeeld steun aan liplezen, zorg er dan voor dat hij niet tegen het licht in hoeft te kijken.

AANDACHTSPUNTEN: FONEMISCH BEWUSTZIJN EN LETTERKENNIS

Houd de vinger aan de pols

Fonemisch bewustzijn en letterkennis zijn belangrijke voorspellers voor het aanvankelijk leesproces. Start al vroeg, in de kleuterjaren, met voorbereidende leesactiviteiten. De voorschotbenadering biedt mogelijkheden voor intensivering van het aanbod.

Sta stil bij het metalinguïstisch bewustzijn

Leerlingen met taalbegripsproblemen hebben vaak moeite met het nadenken over taal. In de kleuterjaren doen sommige oefeningen gericht op het fonemisch bewustzijn hier een beroep op ('welk woord is langer, reus of kabouter?'; 'welk ander woord begint met dezelfde letter als jouw naam'). Om het doel van deze oefeningen toch te bereiken hebben deze leerlingen meer expliciete instructie nodig, eventueel met visuele ondersteuning.

Oefen klanken samen met letters

Stel vast of de leerling de klanken kan onderscheiden. Oefen de klanken niet afzonderlijk maar in combinatie met de lettertekens. Leerlingen kunnen baat hebben bij extra visuele ondersteuning, bijvoorbeeld met gebaren (zie Spreekbeeld). Voor sommige leerlingen geldt dat zij vooral problemen hebben met de articulatie: zij kunnen de klanken niet produceren. Voor sommige leerlingen levert dit problemen op voor de leesontwikkeling. Dikwijls gaan hardnekkige articulatoire problemen samen met meer algemene taalproblemen en beïnvloeden zo de lees- en spellingontwikkeling. Besteed bij deze leerlingen ook extra aandacht aan fonemisch bewustzijn in combinatie met letterkennis.

AANDACHTSPUNTEN: BIJ AANVANKELIJK EN VOORTGEZET TECHNISCH LEZEN

Volg de methode

Ook bij leerlingen met ESM moet de planning van de methode worden gevolgd. Als een leerling een achterstand dreigt op te lopen, is dagelijks verlengde instructie en intensivering van de begeleiding nodig (zie de Protocollen Leesproblemen en Dyslexie).

Besteed aandacht aan betekenis

Leerlingen met begripsproblemen ontwikkelen soms zonder problemen technische leesvaardigheid, maar begrijpen niet wat er staat. Besteed daarom ook altijd aandacht aan de betekenis. Lezen en schrijven moeten functionele activiteiten worden. Op de kwaliteitskaart 'Tijd voor lezen' staan richtlijnen voor leestijd met uitbreiding voor woordenschat.

Multimedia en ICT als ondersteuning bij geletterdheid en technisch lezen

Bij leerlingen met ESM kan multimedia een grote bijdrage leveren aan de taalontwikkeling vanaf de kleuterperiode tot en met de bovenbouw. Naast oefenprogramma's kunnen ook compenserende en dispenserende ICT-hulpmiddelen worden ingezet (zie www.masterplandyslexie.nl > Technische maatjes).

ESM EN DYSLEXIE?

Bij een leerling met ESM is dikwijls ook sprake van dyslexie. In de literatuur worden percentages van 40 à 50 procent genoemd. Er is dan sprake van comorbiditeit: naast de spraak-/taalstoornis bestaat er een leesstoornis. Om te kunnen spreken van dyslexie moet worden aangetoond dat het leesprobleem bestaat ondanks goed, effectief onderwijs en na intensivering door extra begeleiding.

VERDER LEZEN:

- Katern Leesonderwijs en leesbegeleiding voor leerlingen met ernstige spraak- en/of taalmoeilijkheden (ESM), (2009): zie www.masterplandyslexie.nl of www.dyslexieroute.nl.
- Protocollen Leesproblemen en Dyslexie: zie www.expertisecentrumnederlands.nl.
- Technische maatjes bij dyslexie: zie www.masterplandyslexie.nl of www.dyslexieroute.nl.
- Kwaliteitskaarten voor taal- en leesonderwijs: zie www.schoolaanzet.nl of www.taalpilots.nl/implementatiekoffer/kwaliteitskaarten.

Deze kijkwijzer is samengesteld door Femke Scheltinga (Expertisecentrum Nederlands) en Simone Hoogenboom (KPC Groep) en is een uitgave van het Masterplan Dyslexie (2012). Deze kijkwijzer is te downloaden van www.masterplandyslexie.nl en www.dyslexieroute.nl.